

ТАҚРИЗИ

роҳбари илмӣ ба диссертатсияи Зарифзода Ғайрат Зариф дар мавзуи «Вазъи низомӣ ва сиёсии аморати Бухоро дар солҳои 1826-1860» барои дарёфти дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 6.1.1.

Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик)

Диссертатсияи Зарифзода Ғайрат Зариф ба яке аз марҳилаҳои муҳимтарини таърихи сиёсӣ ва низомии Осиёи Марказӣ – давраи ҳукмронии амир Насрулло (1826–1860) дар аморати Бухоро бахшида шудааст. Ин давра дар таърихи халқи тоҷик ва дигар халқҳои минтақа бо равандҳои мураккаби мутамарказсозии ҳокимият, ислоҳоти ҳарбӣ, низоҳои байниҳамдигарии хонигариҳо ва афзоиши фишори империяҳои бузург (Русия ва Британияи Кабир) шинохта мешавад. Муҳимияти мавзӯ аз он иборат аст, ки таҳлили илмӣ бунёди ва ҳамаҷонибаи вазъи сиёсӣ низомии аморати Бухоро дар ин давра то кунун ба сифати таҳқиқоти мустақили рисолаи номзадӣ мавриди омӯзиш қарор нагирифта буд. Диссертант бори аввал саъй кардааст, ки бо таърихи манбаҳои хаттӣ сершумори форсӣ-тоҷикӣ, узбекӣ ва русӣ, инчунин осори шарқшиносони тоинқилобӣ ва муосир, тасвири ҳамаҷонибаи таҳаввулоти сиёсӣ, сохтори маъмурӣ, артиш ва робитаҳои байналмилалӣ аморатро пешниҳод намояд.

Объекти таҳқиқот – вазъи ҳарбӣ-сиёсии аморати Бухоро дар солҳои 1826–1860, мавзӯ (предмет) омилҳои ташаккули сиёсӣ низомӣ, тақмили идоракунии маъмурӣ ва рушди равобити дипломатия тижоратӣ бо кишварҳои ҳамсоя ва империяи Русия мебошад. Ҳудуди хронологии таҳқиқот (1826–1860) ба давраи ҳукмронии амир Насрулло рост омада, ҳудуди ҷуғрофӣ он тамоми қаламрави аморати Бухоро фаро мегирад. Дар зарурат барои таҳлили муқоисавӣ аз ин доира берун рафта низ ба назар мерасад.

Диссертатсия аз муқаддима, се боб (дар маҷмӯъ шаш зербоб), хулоса, рӯйхати манбаҳои адабиёт (зиёда аз 230 сарчашма) иборат буда, ҳаҷми он 182 саҳифаи матнӣ компютериро ташкил медиҳад. Сохтори кори пешниҳодшуда мантиқан пурра асоснок аст:

Боби якум – «Тавсифи ҳаводиси таърихӣ солҳои 1826–1860 дар манбаҳои хаттӣ ва асарҳои шарқшиносони тоинқилобии рус» – ба таҳлили сарчашмашиносӣ бахшида шудааст. Дар зербоби 1.1. диссертант таҳлили амиқи як қатор дастхатҳои нодири форсӣ-тоҷикиро, аз ҷумла «Зафарнома-и Хусравӣ» (1862/63), «Фатҳнома-и султони»-и Мир Олим Бухорӣ, «Маҷмаъ ул-арқам»-и Мирзо Бадеъ Девон, «Тухфаи шохӣ»-и Мирзо Абдулазими Сомӣ, «Ғаройиби

сипоҳ»-и Тоҷири Хучандӣ ва дигар асарҳои муҳимми таърихнигории маҳаллӣ анҷом додааст. Хусусан бори аввал дар як тадқиқоти номзадӣ «Зафарномаи Хусравӣ» ҳамчун сарчашмаи муҳимми таърихи низомӣ ва сиёсии аморат муаррифӣ ва таҳлил шудааст. Дар зербоби 1.2 муаллиф асарҳои шарқшиносони тоинқилобии рус (Е.К. Мейендорф, П. Савелев, Н.В. Хаников, П.И. Демезон, И.В. Виткевич, К. Бутенев, Н. Игнатов, А. Вамбери ва дигарон)-ро таҳлил карда, маълумоти онҳоро оид ба вазъи сиёсӣ, иқтисодӣ, иҷтимоӣ ва ҳарбии аморати Бухоро бо ҳамдигар муқоиса намудааст. Ин ба диссертант имкон додааст, ки на танҳо ҷамъбасти сарчашмаҳои мавҷударо пешниҳод, балки холигоҳҳои иттилоотиро низ ошкор созад.

Боби дуюм – «Вазъи дохилии аморати Бухоро дар давраи бухрони шадидаи миёнаи асри XIX» аз ду зербоб иборат аст. Зербоби 2.1. ба ҳаёти сиёсӣ, сохтори маъмурӣ, мансабҳои давлатӣ (кушбегӣ, оталик, девонбегӣ, тўпчибошӣ, қозикалон, шайх-ул-ислом ва ғайра) ва тадбирҳои марказонидани ҳокимият таҳти сарвари амир Насрулло бахшида шудааст. Диссертант бо истинод ба «Маҷмаъ ул-арқам» ва таҳқиқоти А.А. Семенов, О.А. Соловева шумораи мансабдорон (зиёда аз 130 унвон) ва тақсимои онҳо ба дараҷаи дунявӣ (амалдорон) ва динӣ (уламо) -ро муфасссал нишон додааст. Зербоби 2.2. - «Низоми лашкардорӣ ва ислоҳоти ҳарбии амир Насрулло» унвон дошта, аз ҳама пурмазмун ва навоҷаронаи рисола аст. Муаллиф таҳлили мукаммали сохтори артиш (навқарон, қарочирикони, аспсаворон, пиёдагардон), шумора (то 50 ҳазор нафар), ярок (тўпҳо, замбаракҳо, милтиқҳо) ва ислоҳоти солҳои 30-50-и асри XIX -ро пешниҳод намудааст. Хусусан таваҷҷўҳ ба ташкили лашкари доимӣ дар соли 1837 ва фаъолияти Абдусамад Табретӣ дар сохтани артиллерияи навусули аврупоӣ ва коргоҳи рехтагарии тўп дар Бухоро ҷолиб аст. Ин ислоҳот на танҳо боиси баланд шудани қобилияти мудофиавии аморат гардид, балки дар таърихи низомии халқи тоҷик саҳифаи нав кушод.

Боби сеюм – «Тамоилҳои сиёсати хориҷии аморати Бухоро» низ аз ду зербоб иборат аст. Зербоби 3.1 ба муносибатҳои дипломатӣ бо Русияи подшоҳӣ ва хонигарии Қўқанду Хева бахшида шудааст. Диссертант пайдарпайии сафоратҳо ва миссияҳои дучониба (сарвари Негри, Сялковский, Демезон, Виткевич, Бутенев, Игнатов ва аз тарафи Бухоро – Султонқулӣ Раҳматбек, Қўрбонбек, Болтақулибек ва дигарон) -ро таҳлил карда, манфиатҳои тарафайн ва тадриҷан афзоиши нуфузи Русияро нишон додааст. Зербоби 3.2 – «Низоҳои мусаллаҳонаи байни хонигарии Осиёи Миёна» – таҳлили ҷангҳои сершумори амир Насрулло бо Қўқанд (зиёда аз 40 маротиба), Хева (тақрибан 10 маротиба), инчунин зидди Шаҳрисабз (32 маротиба), Марв, Ҳисор ва дигар минтақаҳои

марказгурезро дар бар мегирад. Хусусан ҷангҳои солҳои 1840–1842, юриши дуюм ба Қўқанд, куштор ва забти Муҳаммадалихон, инчунин муваққатан тобеъ намудани Фарғона дар асои маълумоти «Зафарномаи Хусравӣ», «Мунтахаб ат-таворих»-и Муҳаммад Ҳакимхон ва «Ансоб ус-салотин»-и Мирзо Олим Мушриф тавсиф шудаанд. Бо вучуди ин, диссертант дуруст қайд мекунад, ки ғалабаҳои амир Насрулло аксар вақт ноустувор буда, пас аз шикаст дар Конибодом (1842) ва аз сабаби фишори Хева, ӯ маҷбур мешавад, ки як қисми худудҳои забтшударо аз даст диҳад. Натиҷаи умумии ин низоъҳо заиф шудани ҳар се хониғарӣ ва боз шудани роҳ барои тавсеаи Русия буд.

Пойгоҳи манбаъшиносӣ, методология ва дараҷаи омӯзиши мавзӯ. Диссертант ба таври бояду шояд заминаи сарчашмашиносии таҳқиқотро таҳия намудааст. Ба се гурӯҳи асосии сарчашмаҳо: 1) асарҳои муаррихони маҳаллӣ ба забони форсӣ-тоҷикӣ ва узбекӣ; 2) дастхатҳои бойгонӣ; 3) осори олимон, сайёҳон ва дипломатҳои рус (Мейендорф, Бернс, Хаников, Демезон ва диг.) таъя карда шудааст. Аз байни онҳо «Зафарномаи Хусравӣ» (1862/63) ва «Маҷмаъ ул-арқам» бори нахуст ба дараҷаи манбаи асосии тадқиқоти номзадӣ ворид шудаанд, ки ин навоварии илмист. Диссертант инчунин аз маводи Бойгонии марказии давлатии Ҷумҳурии Ўзбекистон (фонд И-715) истифода кардааст.

Таҳлили таърихнигорӣ нишон медиҳад, ки муаллиф осори академик В.В. Бартолд, Б.Ғ. Ғафуров, А.А. Семёнов, П.П. Иванов, А.Л. Троицкая, Н.А. Халфин, Т.К. Бейсембиев, Х. Пирумшоев, Н. Турсунзода, Ҷ.Ҳ. Ҷўрабоев, Б. Исмоилова ва дигаронро хуб омӯхтааст. Гурӯҳбандии адабиёт ба чор қисм (тоинқилобӣ, шуравӣ, пасошӯравӣ ва хориҷӣ) дар сатҳи баланди методологӣ сурат гирифтааст. Усулҳои таҳқиқот – таърихият, проблемавӣ-хронологӣ, таҳлили муқоисавӣ, мантиқӣ, омӯрӣ ба қор бурда шудаанд, ки онҳо барои таҳлили ҳамаҷонибаи мавзӯ комилан мувофиқанд.

Бояд зикр кард, ки таҳлили таърихнигории хориҷӣ (Ю. Брегел, Б. Манс, Мэри Холдсворт, П. Хопкирк, Анке фон Кюгелген) дар сатҳи муқоисавӣ нишон медиҳад, ки олимони Ғарб ба таҳлили воқеии низоми аморати Бухоро ба таври амиқ нарасидаанд, зеро онҳо бештар ба ҷанбаҳои сиёсии «Бозии калон» таваҷҷӯҳ доштанд. Ин нуқта саҳми илмии диссертантро боз ҳам боло мебарад.

Навоварии асосии диссертатсия дар он аст, ки:

- бори нахуст дар маҷмуи таҳқиқоти номзадӣ масъалаи таърихи ҳарбӣ-сиёсии аморати Бухоро дар давраи амир Насрулло (1826–1860) мавриди омӯзиши ҳамаҷониба қарор гирифтааст;

- ба гардиши илмӣ як қатор сарчашмаҳои хаттии нодир («Зафарномаи Хусравӣ» ва ғайра) ворид шудаанд, ки дар онҳо маълумоти мушаххас дар бораи сохтори артиш, мансабҳои ҳарбӣ, миқдори тўпҳо, тактикаи ҷангӣ ва ислоҳоти ҳарбӣ оварда шудааст;

- ислоҳоти ҳарбии соли 1837 ва таъсиси лашкари доимии аморат дар заминаи таҳлили манбаъҳои гуногун (асари А.Л. Троитская, Н. Хаников, «Зафарнома») аз нав арзёбӣ шудааст;

- муносибатҳои дипломатии Бухоро бо Русия дар замони амир Насрулло дар шакли системавӣ – аз сафоратҳои соли 1820 то остонаи забт таҳлил шудааст.

- муаллиф муайян намудааст, ки сарфи назар аз ислоҳот, заъфи иродаи сиёсӣ ва норасоҳои салоҳияти мансабдорони ҳарбии он давр боиси ноқомии пурраи артиш дар муқобила бо қувваҳои мунтазами рус гардиданд.

Саҳми шахсии диссертант дар ҷамъоварӣ, коркард, таҳлил ва хулосабарорӣ аз маводи зиёди манбаъшиносӣ (зиёда аз 200 сарчашма ва номгӯи адабиёт) ва дар тартиб додани нахустин қори синтезии илмӣ дар ин мавзӯ мебошад. Натиҷаҳои таҳқиқот дар 5 мақолаи илмӣ, аз ҷумла дар 3 мақолаи маҷаллаҳои тақризшавандаи КОА («Номаи донишгоҳ», Хучанд, солҳои 2020, 2021, 2023) ва дар 2 мақолаи дигар (Астрахан, Бухоро) нашр шудаанд. Инчунин, довталаб дар якҷанд конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ (Астрахан, 2022; Бухоро, 2023, Хучанд, 2025) бо маърӯзаҳо ширкат кардааст.

Хулосаҳои диссертатсия асоснок ва воқеӣ мебошанд. Диссертант дуруст қайд мекунад, ки:

- Дар нимаи аввали асри XIX аморати Бухоро ҳамчун як давлати пурқудрат бо системаи мутамаркази идоракунии ва артиши нисбатан тартибёфта боқӣ монд, аммо аз ҷиҳати техникӣ ва тактикӣ аз артиши Русия ақиб буд.

- Ислоҳоти ҳарбии амир Насрулло (соли 1837) як қадами муҳим ба сӯи модернизатсия буд, вале захираҳои маҳдуди иқтисодӣ, ихтилофоти қабилавӣ ва вучуди ду системаи мувозин (навқарон ва қарочирикони) онро ноустувор гардонид.

- Дар сиёсати хориҷӣ аморат кӯшиш мекард мувозинатро нигоҳ дорад, аммо рақобати дохилӣ дар Қўқанду Хева ва фишори берунии Русия имкони амалисозии стратегияи муттаҳидсозии Осиёи Марказиро аз байн бурд.

- Сарчашмаҳои хаттӣ, хусусан «Зафарномаи Хусравӣ» ва «Тухфаи шоҳӣ», барои барқарорсозии таърихи воқеии низоъҳои ҳарбӣ ва таркиби артиш аҳаммияти беҳамто доранд.

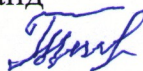
Аҳаммияти назариявии таҳқиқот дар он аст, ки он барои фаҳмиши амиқтари марҳилаи муҳимми ташаккули давлатдории тоҷикон дар замони ҳукмронии сулолаи Манғит, таҳаввулоти низомӣ ва муносибатҳои байналмилалӣ он замон замина мегузорад. Аҳаммияти амалӣ – маводи диссертатсия метавонад дар таълифи китобҳои дарсӣ, дастурҳои таълимӣ ва курсҳои махсуси «Таърихи низомии тоҷикон», «Таърихи дипломатияи тоҷик» ва ҳамчун сарчашма барои пажуҳишҳои ояндаи муҳаққиқони ҷавон истифода шавад.

Диссертатсияи Зарифзода Ғайрат Зариф дар мавзуи «Вазъи низомӣ ва сиёсии аморати Бухоро дар солҳои 1826–1860» як таҳқиқоти пурра, асоснок ва навоварона мебошад, ки дар он сарчашмаҳои васеи хаттӣ ва осори таърихшиносӣ ҷамъбастан, таҳлил ва ба доираи илм ворид карда шудаанд. Муаллиф салоҳияти баланди методологӣ, малакаи кор бо дастхатҳои форсӣ-тоҷикӣ ва русӣ, инчунин қобилияти хулосабарории мустақил ва чуқурро нишон додааст. Рисола ба талаботи Комиссияи олии аттестатсионии назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон оид ба рисолаҳои номзадӣ пурра ҷавобгӯ аст.

Диссертатсия ба ҳимоя дар Шурои диссертатсионии 6D.KOA-114 дар назди Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров тавсия дода мешавад. Ба довталаб Зарифзода Ғайрат Зариф дараҷаи илмӣ номзади илмҳои таърих аз рӯйи ихтисоси 6.1.1. Таърихи ватанӣ (таърихи халқи тоҷик) додан мақсаднок аст.

Рохбари илмӣ:

доктори илмҳои таърих,
академики Академияи фанҳои табиӣ
Русия, профессори кафедраи таърихи халқи
тоҷики МДТ “Донишгоҳи давлатии Хучанд
ба номи академик Бобочон Ғафуров”

Турсунзода Назирҷон

Имзои профессор Турсунзода Назирҷонро тасдиқ мекунам:

Сардори раёсати кадр ва корҳои махсуси
МДТ-и «ДДХ ба номи академик Б. Ғафуров»

Сайдуллозода З.С.

Маълумот барои тамос:

Суроға: 735700, Ҷумҳурии Тоҷикистон,
ш. Хучанд, гузаргоҳи Б. Мавлонбеков, 1.
Тел.: (+992) 117070700 ; E-mail: n.ehson@mail.ru